

ارزیابی وضعیت سلفیه بر اساس مکه بحران

تاریخ دریافت: ۹۴/۳/۱۹

تاریخ تأیید: ۹۴/۵/۱۳

سیدمهدی علیزاده موسوی*

ارزیابی وضعیت سلفیه بر اساس مکه بحران

نخستین گام برای هر گونه سیاست‌گذاری و مقابله با سلفیه، بررسی وضعیت کنونی سلفیه در جهان اسلام است. اما در بررسی علمی نیازمند مدل مناسبی هستیم که بتواند زوایا و ابعاد مختلف این وضعیت موجود را تبیین کند. در این تحقیق از مدل مکه بحران استفاده شده است. بر اساس این چارچوب نظری هشت وضعیت از ترکیب سه عامل میزان تهدید، مقدار زمان و مقدار آگاهی به وجود می‌آید که با نگاهی به عملکرد سلفیه در فضای بیداری اسلامی، روشن می‌شود که میزان تهدید زیاد، مقدار زمان کم و از نظر آگاهی شرایط غافلگیری حاکم است و در میان هشت وضعیت مکه بحران، چنین وضعیتی منطبق با شرایط بحرانی است و چنین شرایطی نیازمند سرعت در هر گونه سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری است.

کلید واژگان: سلفی‌گری تکفیری، جهان اسلام، مکه بحران، بحران.

* عضو هیأت علمی پژوهشکده حج و زیارت.

مقدمه

سابقه جریان سلفیه حداقل در حوزه عمل‌گرایی به سه قرن پیش یعنی دوران محمد بن عبدالوهاب (ت ۱۱۱۵ق) برمی‌گردد و در طول سه قرن گذشته، خسارت‌ها و مشکلات بسیاری را برای جهان اسلام پدید آورده است؛^۱ اما در اواخر قرن گذشته و سال‌های آغازین هزاره دوم، رشد و گسترش سلفیه تکفیری، شتاب بیشتری به خود گرفته و در قالب گروه‌ها، احزاب و شاخه‌های مختلف در گوشه و کنار جهان اسلام سر بر آورد؛ به گونه‌ای که شاید نتوان در گذشته دوره‌ای را یافت که جهان اسلام این چنین گرفتار گروه‌های سلفی تکفیری بوده باشد.^۲

یکی از الزامات تقابل با چنین وضعیتی پیش از هر چیز، فهم دقیق میزان مخاطره‌آمیز بودن جریان سلفی است. پاسخ به این پرسش کلیدی که وضعیت سلفیه تکفیری در حال حاضر چگونه است و تا چه اندازه خطر جدی است، نقش مهمی در هر گونه برنامه‌ریزی در این حوزه دارد؛ به عبارت دیگر هدف‌گذاری، تعیین سیاست‌ها، تعریف راهبردها و راهکارهای تقابل یا تعامل با این جریان گسترده، پیش از هر چیز نیازمند برآورد خطر و میزان تهدیدآمیز بودن آن است. این در حالی است که کمتر به صورت روشمند و علمی به این مسئله پرداخته شده است و ادبیات بحث بیشتر در فضایی غیرعلمی، هیجانی و احساسی رقم خورده است.

این تحقیق در پی آن است که با نگاهی روشمند و در قالب چارچوب نظری مکعب بحران به برآورد خطر سلفیه بپردازد.

چارچوب نظری (مکعب بحران)^۳

برای ارزیابی و میزان خطر سلفیه به‌ناچار باید چارچوب نظری و مدل مشخصی مورد استفاده قرار گیرد. یکی از قالب‌هایی که می‌تواند بحران سلفیه را به صورت شفاف تبیین نماید، «مکعب بحران» (Hermann, 1969, p.55-75) است. در این رویکرد معمولاً سه

۱. برای آشنایی با عملکرد وهابیت تکفیری ر.ک: حامد الگار، وهاب‌گیری، ترجمه احمد نمایی، مشعر: انتشارات بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۹۳.
۲. برای آشنایی با جریان‌های سلفی معاصر ر.ک: سید مهدی علیزاده موسوی، سلفی‌گری و وهابیت، ج ۱ (تبارشناسی)، چ ۷، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۳.

ویژگی اصلی مورد توجه قرار می‌گیرد که شدت و ضعف و ترکیب این ویژگی‌ها میزان مخاطره آمیز بودن موضوع را مشخص می‌کند. این سه عامل عبارت‌اند از: تهدید،^۱ آگاهی^۲ و زمان.^۳

در حوزه تهدید از دو متغیر کم و زیاد استفاده می‌شود؛ به این معنا که آیا تهدید کم است یا زیاد (*Abid*)؛ به عبارت دیگر «هرچه ارزش مورد تهدید اساسی‌تر بوده و تهدید متوجه آن شدیدتر و جدی‌تر باشد، احتمال بحران تلقی کردن یک حادثه نیز بیشتر خواهد بود» (حسینی، ۱۳۸۵، ش ۱ و ۲، ص ۲۶). برای شناخت ابعاد و عمق تهدید می‌توان از روش‌های سنجشی حسی (مصادیق) استفاده کرد که در این تحقیق از مفهوم قدرت بهره‌برداری شده است؛ به این معنا که سلفیه در شرایط حاضر دارای چه میزان قدرت است؟

در مکعب بحران، آگاهی به موضوع نیز نقش بسزایی در تخمین برآورد خطر دارد. در این حوزه از دو مفهوم «قابل پیش‌بینی» و «غافلگیری» استفاده می‌شود. غافلگیری «شکافی بین زمانی است که بازیگر انتظار دارد حادثه‌ای رخ دهد و زمانی که آن حادثه واقعاً رخ خواهد داد» یا به بیان دیگر وقوع تهدید به هنگامی که انتظارش را نداریم (همان، ص ۳۲). بر این اساس، باید بررسی شود که چه اندازه نسبت به سلفیه تکفیری اطلاعات و شناخت کافی وجود دارد و تا چه اندازه فعالیت‌های آنان قابل پیش‌بینی است؟

عامل سوم زمان است. مراد از زمان محدودیت زمانی برای تصمیم‌گیری است. هرچه زمان برای تصمیم‌گیری و اقدام بیشتر باشد، میزان بحرانی بودن موضوع کمتر است. اما اگر بر اساس موارد، موضوع بحرانی باشد، سخن از «فشار زمانی»^۴ است. فشار زمانی نیز امری ذهنی و ادراکی و در درجه اول، حاصل تجزیه و تحلیل و تعاطی بین دو عامل در ذهن تصمیم‌گیرنده است؛ اول زمان لازم برای واکنش و دوم زمان موجود برای تصمیم‌گیری. به بیان رابرتز «فشار زمانی به شکاف بین زمان لازم برای تصمیم‌گیری و

1. Threat.
2. Awareness.
- 3 Time.
- 4 Time pressure.

مهلت موجود برای انتخاب» (Roberts, 1988, p.80) اطلاق می‌شود. مهم‌ترین نکته این است که زمان بحرانی همان زمان ساعتی نیست. زمان بحرانی بیشتر به نسبت زمان موجود با فشار زمانی تصمیم‌گیری بستگی دارد. (ibid).

چون وضعیت‌های بحرانی به تناسب شدت تهدید، تداوم زمانی و درجه آگاهی با هم متفاوت‌اند، هر یک از سه عامل اصلی تعیین‌کننده بحران را ممکن است در حد غایی شدت و اهمیت آنها در یکی از ابعاد سه‌گانه مکعبی که اصطلاحاً «مکعب بحران» نامیده می‌شود، تجسم نماییم. این نمودار سه بعدی که اضلاع آن روی زوایای قائمه یک مکعب قرار می‌گیرد، مکعب بحران نامیده می‌شود. در مجموع برآیند این سه محور، درجه خطر را مشخص می‌کند که چنین وضعیتی را هرمن^۱ در قالب مکعب بحران بیان می‌کند:

هشت وضعیت احتمالی که حاصل ترکیب‌های متفاوت از سه ویژگی است

(Hermann, 1969, P.59)

وضعیت	تهدید	زمان	آگاهی
A بحران	زیاد	کوتاه	غافلگیری
B نوظهور	زیاد	زیاد	غافلگیری
C کند	کم	زیاد	غافلگیری
D تصادف	کم	کوتاه	غافلگیری
E انعکاسی	زیاد	کوتاه	قابل پیش‌بینی
F برنامه‌ای	زیاد	زیاد	قابل پیش‌بینی
G روال مند	کم	زیاد	قابل پیش‌بینی
E اداری	کم	کوتاه	قابل پیش‌بینی

مکعب بحران با بهره‌گیری از سه عامل تهدید، زمان و آگاهی قدرت تبیین و برآورد

1 . Hermann.

وضعیت سلفیه در جهان اسلام را دارد که در ادامه بررسی می‌گردد:

۱. تهدید

ادبیات تهدید در علوم سیاسی معمولاً ناظر به واحدهای سیاسی و کشورهاست؛ به عبارت دیگر مباحث تهدید هنگامی مطرح می‌شود که ویژگی‌های حیاتی یک کشور در مخاطره بیفتد. اما مراد از تهدید در این تحقیق فراتر از محیط محدود کشور خاص یا واحد سیاسی خاصی است، بلکه محدوده جغرافیایی آن جهان اسلام است.

این تحقیق جهان اسلام را به عنوان یک مفهوم واحد که به جای مرزهای جغرافیایی مرزهای عقیدتی را شامل می‌شود، مورد توجه قرار داده است. چنین تعریفی از جهان اسلام برآمده از مفهوم امت در معارف اسلامی است.^۱ چنین نگرشی با توجه به ابعاد گسترده آن، بررسی را دشوارتر و مصادیق را افزایش می‌دهد؛ اما به هر حال بررسی وضعیت سلفیه چنین نگاهی را ضروری می‌کند.

در بررسی میزان تهدید، ابتدا باید شاخص‌ها و معیارهایی برای مطالعه روشمند تهدید تدارک شود و سپس با توجه به این معیارها ابعاد و عمق تهدید را مشخص نمود. به نظر می‌رسد برای تعیین میزان تهدید سلفیه، می‌توان از مدل معطوف به روش استفاده کرد؛ یعنی تهدید را از نظر روش به سه نوع نرم، سخت و نیمه‌سخت تقسیم نمود (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۷، ش ۳۹).

در سایه این تقسیم، تقسیم دیگری که ناظر به موضوع است نیز شکل می‌گیرد و آن تقسیم تهدیدها به تهدیدهای فرهنگی (نرم)، تهدیدهای امنیتی - نظامی (سخت) و تهدیدات مرکب (نیمه‌سخت) است.

پرسش اصلی در این بخش این است که عمق و ابعاد تهدید سلفیه در سه حوزه تهدیدات سخت، نرم و نیمه‌سخت چه اندازه است؟

۱-۱. تهدیدات سخت

تهدید سخت معمولاً به نوعی از تهدید گفته می‌شود که همراه با خشونت، استفاده از قوه قهریه، به کارگیری تسلیحات و متعاقب آن تخریب، کشتار، ویرانی و تصرف ارضی و

۱. برای اطلاعات بیشتر پیرامون مفهوم امت ر.ک: «امت»، دانشنامه بزرگ اسلامی، ج ۱۰، ص ۳۹۳۱.

فیزیکی است (همان). بر این اساس، کلیه فعالیت‌های نظامی همانند جنگ‌ها، انفجارها، حملات نظامی محدود و... همه در زمره تهدید سخت شمرده می‌شود. تهدید سخت معمولاً مستند به قدرت سخت است که عبارت است از تسلیحات نظامی، حضور فیزیکی و به‌کاربردن شدید خشونت و ارهاب.

۱-۱-۱. مبانی فکری استفاده از قدرت سخت

برای بررسی تهدید سخت یا همان قدرت سخت سلفیه، ابتدا باید برخی از مفاهیمی که موجب شده است، سلفیه از قدرت سخت بهره‌برداری کند، بررسی گردد:

الف) قرائت انحرافی از مفهوم توحید و شرک: مفهوم توحید و شرک در قرائت سلفی، مفهومی به شدت بسته است؛ به این معنا که بسیاری از آموزه‌های دینی از قبیل توسل، زیارت، طلب شفاعت، بنای بر قبور فرد را از دایره توحید خارج می‌کند و گرفتار شرک می‌نماید و بنا بر اعتقاد سلفیه برای محو شرک و ایجاد توحید نیز باید جنگ نمود (ر.ک: علیزاده موسوی، ۱۳۹۳، ج ۲، ص ۱۳۳-۲۲۰). چنین وضعیتی را در تاریخ سلفیه تکفیری همانند وهابیت به‌خوبی می‌توان مشاهده کرد. وهابیان با تکیه بر همین قرائت در منطقه نجد، حجاز و مناطق دیگر مسلمانان بسیاری را به شهادت رساندند (الگار، ۱۳۹۳، ص ۵۱). همچنین معتقدند چون که بنای بر قبور و تقدیس اماکن مقدس در نگاه سلفیه شرک است، مراقد و مزارات و اماکن مذهبی باید ویران شود.

ب) جهاد: مفهوم جهاد در قرائت سلفی بر خلاف سایر مذاهب اسلامی است. درحالی که تمامی مذاهب اسلامی، خون، مال و ناموس اهل قبله را محترم می‌شمارند، در اندیشه سلفی تکفیری، جهان قلمرو جاهلیت است و مخالفت با آموزه‌های سلفی به منزله خروج از دین و اباحه دم، مال و ناموس می‌باشد. سلفیه با تفسیری که از جهاد ارائه می‌دهد، برای گسترش قرائت خود از اسلام در جهان اسلام، هر گونه جنگ و توسل به قدرت سخت را جایز می‌شمارد.^۱ آنان با تفسیری که از آیات و روایات جهاد دارند، مسلمانان را کافر، مشرک و خارج از دین و جهاد با آنان را جایز می‌شمارند.

۱. ر.ک: محمد عبدالسلام فرج، *الجهاد الفریضة الغائبه*، مصر، ۱۹۸۱.

ج) خلافت: یکی از محوری‌ترین اندیشه‌های سلفیه، ایجاد خلافت اسلامی است. در سال‌های اخیر، طالبان و داعش رسماً حکومت خود را بر مدل خلافت استوار کرده‌اند. سلفیه تکفیری برای احیا یا ایجاد خلافت به قدرت سخت متوسل می‌شوند.^۱

۲-۱-۱. حجم تاریخی

تاریخ سلفی‌ها به‌ویژه تکفیری‌ها، مشحون به کشتارها، جنایات و هدم آثار و ابنیه اسلامی است. اگر آغاز وهابیت را نقطه عطفی در تاریخ سلفیه بدانیم، هیچ مقطعی از تاریخ وهابیت را نمی‌توان یافت که خالی از جنایت‌ها، کشتارها و ویرانی‌های بی‌شمار نباشد. به گفته حامد الگار، وهابیان از قرن دوازدهم تا کنون بیش از ۴۵۰۰۰۰ نفر را کشته‌اند که شاید به‌ندرت بتوان کافر مه‌دورالدم را در میان آنها یافت (الگار، ۱۳۹۳، ص ۵۳). البته وهابیان هرگز میان قربانیان خود از نظر مذهبی تفاوتی قایل نشده‌اند و شیعه و سنی را از دم تیغ گذرانیده‌اند.^۲ اگر نگاهی به وضعیت سلفیه در دو دهه اخیر نیز بیفکنیم، به‌سادگی مشاهده خواهیم کرد که هرگز از روش‌های سخت جریان‌های سلفی چیزی کاسته نشده است. کشتارهای بسیار در عراق، سوریه، الجزایر، پاکستان و افغانستان و هرجای دیگری که دستشان برسد، شاهد بر عدم تغییر عملکرد آنهاست. در مجموع می‌توان گفت با نگاهی به گذشته دو ویژگی اساسی در عملکرد آنها در حوزه قدرت سخت مشاهده می‌شود:

نخست: در روش اعمال خشونت، نوع کشتار و جنایت‌ها آن‌چنان وحشیانه و نامتعارف است که در ادوار گذشته سلفیه به این کیفیت مشاهده نمی‌شود. مثله‌کردن، آتش‌زدن و ذبح کودکان در مقابل والدین از مواردی است که نوع روش اعمال خشونت میان گذشته و

۱. البته مبانی آنان در ایجاد خلافت تا حدودی متفاوت است. سلفیه مصر احیای خلافت را با توحید در حاکمیت تفسیر می‌کنند، سلفیه تکفیری اقتدا به خلفای راشدین و صحابه را در ایجاد خلافت اسلامی بهانه قرار می‌دهند.

۲. به علت آنکه دسترسی آنها به شیعیان محدود بوده است، بیشتر قربانیان آنها از اهل سنت‌اند و تنها در ایالت شرقیه و حمله به کربلا در سال ۱۲۱۶ به کشتار شیعیان پرداختند.

حال را متفاوت می‌کند.

دوم: بهره‌برداری از ابزارهای رسانه‌ای و بازتاب این اعمال برای ایجاد رعب و وحشت در دل مخالفان است؛ اما موجب اسلام‌هراسی شدیدی شده است.

۳-۱-۱. حجم مکانی

وسعت و فراگیری اقدامات تروریستی گروه‌های تندرو سلفی امروز در بیشتر مناطق جهان اسلام مانند عراق، پاکستان، افغانستان، لبنان، سوریه، یمن، مصر، تونس، الجزایر به چشم می‌خورد. در تحلیل حجم مکانی تهدید جریان سلفیه مناسب است عرصه فعالیت آنها در مهم‌ترین کشورها و مناطق اسلامی همچون خاورمیانه، آسیای مرکزی، شبه قاره هند و شبه جزیره بالکان مورد توجه قرار گیرد. در این میان عربستان سعودی با ۹۰ درصد جمعیت اهل تسنن، مهم‌ترین کانون تمرکز اهل سنت با گرایش وهابی در منطقه خاورمیانه محسوب می‌شود و حاکمان این کشور از حامیان جدی سلفیه تکفیری‌اند. سایر کشورهای عرب حوزه خلیج فارس شامل بحرین، امارات، کویت، قطر و عمان نیز به مکانی امن و در عین حال مستعد برای گسترش وهابیت و تأمین منابع مالی آنها تبدیل شده‌اند (هرسیج و رحیمی، ۱۳۹۲، ش ۴۲، ص ۱۱۰).

برای شناخت جریان‌های سلفی تکفیری باید پا را فراتر از جریان وهابیت گذاشت و نگاهی عام‌تر به جریان‌های تکفیری سلفی افکند. با این نگاه، گروه‌های تندروی دیگری مانند گروه‌های وابسته به مکتب دیوبند در پاکستان مانند سپاه صحابه، لشکر جهنگوی و لشکر طیبیه همگی از گروه‌های سلفی‌اند که به‌طور رسمی شیعیان را کافر اعلام می‌کنند. در افغانستان نیز طالبان، همواره در حال جنگ با دولت و گروه‌های مذهبی بوده است. همچنین نزدیکی به افغانستان در کنار فقر و مشکلات اقتصادی زمینه خوبی برای حضور برخی از گروه‌های سلفی همچون حزب التحریر را در کشورهای آسیای میانه فراهم کرده است. سلفی‌گری با استفاده از برخی مسلمانان حوزه آسیای جنوب شرقی در کشورهایمانند بنگلادش و فیلیپین نیز جای خود را باز کرده است. البته فقر این نواحی هم در جذب افراد به این نوع نگرش دینی مؤثر بوده است. حضور تعداد زیادی از اعراب مسلمان در کشورهای اروپایی در کنار نوع نگاه آنها به این کشورها باعث شده سلفی‌گری در قلب

اروپا هم نفوذ کند. حضور تعداد زیادی از مهاجران در آمریکا در کنار امکان فعالیت تبلیغی از طریق رسانه‌ها زمینه مناسبی برای فعالیت سلفیان به وجود آورده است؛ البته پس از حملات یازدهم سپتامبر این زمینه به شدت کمرنگ شد و سلفیان تحت نظارت شدیدی قرار گرفتند.^۱

قاره آفریقا نیز به علل گوناگون از جمله ضعف‌های مختلف نرم‌افزاری و سخت‌افزاری اعم از عقب‌ماندگی‌های اقتصادی، بی‌ثباتی‌های سیاسی، نابرابری‌های اجتماعی و در کنار آن مداخلات خارجی که منافع خود را جز در ناامنی و بی‌ثباتی نمی‌بینند، هم‌اکنون به بهشت گروه‌های افراطی و تروریست‌های خشونت‌طلب و رعب‌انگیز نظیر بوکوحرام در نیجریه و الشباب در سومالی و انصارالشریعه در تونس و انصارالسنه در الجزایر تبدیل شده است.^۲

۴-۱-۱. حجم آثار و پیامدها

نگاهی به آثار و پیامدهای گروه‌های سلفی که در گوشه‌گوشه جهان اسلام می‌توان مشاهده کرد، ارزیابی از تهدید به دست می‌دهد.

جریان سلفی در سال‌های اخیر با استفاده از هیجانات و انقلاب‌های ناشی از فضای بیداری اسلامی، زمینه‌های انحراف بیداری اسلامی را فراهم کرده است. تلاش برای تبدیل بیداری اسلامی به جریان سلفی از جمله اهداف سلفیه در سال‌های اخیر بوده است. از طرف دیگر جهان اسلام درحالی که نیازمند ائتلاف و همگرایی در برابر توطئه‌های دشمنان مشترک به‌ویژه غرب می‌باشد، به سبب فعالیت و تبلیغ جریان‌های سلفی به شدت به خود مشغول شده است. شعله‌ور شدن اختلافات فرقه‌ای و مذهبی،^۳ به‌وجود آمدن جنگ‌های داخلی و بی‌ثباتی در کشورهای اسلامی^۴ و در نتیجه تحلیل قدرت مسلمانان به

1. www.jamejamonline.ir: 91/7/29.

۲. جغرافیای سیاسی تروریسم تکفیری در قاره آفریقا:

www.islamtimes.org

۳. برای نمونه در لیبی، الجزایر و تونس.

۴. برای نمونه در عراق و سوریه.

عنوان یک مجموعه واحد از دیگر پیامدهای جریان‌های سلفی در جهان اسلام است. توسعه و گسترش پروژه اسلام‌هراسی و متعاقب آن اسلام‌هراسی از آثار و نتایج عملکرد آنهاست. رشد و گسترش خشونت عربان، رادیکالیزم مذهبی و توسعه افراط‌گرایی نیز پیامد عملکرد جریان سلفیه تکفیری است. در سایه فعالیت‌های سلفیه، بسیاری از تهدیدهای اساسی جهان اسلام نیز به فراموشی شمرده می‌شود که از آن جمله می‌توان به مسئله اسرائیل و آمریکا اشاره کرد. در ظاهر سلفیه مقابله با غرب را یکی از اهداف اساسی خود بر می‌شمرد؛ اما واقعیت این است که به ابزاری در دست آمریکا و صهیونیست تبدیل شده است و در راستای اهداف آنها در جهان اسلام گام برمی‌دارد.^۱ همچنین از میان بردن بنیادهای سیاسی، اقتصادی، نظامی و انسانی مسلمانان و کشورهای اسلامی نیز از آثار و پیامدهای جریان سلفیه است.

۲-۱. تهدید نرم

تهدید نرم نوعی سلطه در ابعاد سه‌گانه حکومت، اقتصاد و فرهنگ است که از طریق استحاله الگوهای رفتاری در این حوزه‌ها و جایگزینی الگوهای جدید محقق می‌شود (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۷، ش ۳۹). با این نگرش، تمامی اقداماتی که موجب شود اهداف و ارزش‌های حیاتی (زیرساخت‌های فکری، باورها و الگوهای رفتاری در حوزه اقتصاد، فرهنگ و سیاست) به خطر افتد یا موجب ایجاد تغییر و دگرگونی اساسی در عوامل تعیین‌کننده هویت شود، تهدید نرم به شمار می‌آید. مهاجم در تهدید نرم، بدون منازعه و لشکرکشی فیزیکی، اراده خود را تحمیل و آن را در ابعاد گوناگون با روش‌های نرم‌افزارانه اشغال می‌کند.

تردید در مبانی و زیرساخت‌های فکری، بحران در ارزش‌ها و باورهای اساسی، بحران در الگوهای رفتاری و بحران‌های پنجگانه سیاسی (هویت، مقبولیت، مشارکت، نفوذ و توزیع) را می‌توان از مؤلفه‌های این تهدید نام برد. تغییرات حاصل از تهدید نرم، ماهوی،

۱. برای نمونه داعش رسماً اعلام کرد که اسرائیل در اولویت حمله داعش نیست و دشمنان نزدیک (مسلمانان عراق) مهم‌تر از اسرائیل‌اند. نتانیاهو نیز به آمریکا توصیه کرده بود که در جنگ داخلی عراق وارد نشود تا هر دو طرف که از دشمنان غرب و اسرائیل هستند، یکدیگر را از بین ببرند.

آرام، ذهنی، تدریجی و نرم افزارانه است. این تهدید همراه با آرامش و خالی از روش‌های فیزیکی و با استفاده از ابزارهای تبلیغات، رسانه، احزاب، تشکل‌های صنفی و قشری و شیوه القا و اقتناع انجام می‌پذیرد (همان).

از طرف دیگر تهدید نرم، ریشه در قدرت نرم دارد. مفهوم قدرت نرم را جوزف نای استاد دانشگاه هاروارد مطرح کرد. وی این مفهوم را در سال ۱۹۹۰ در کتابی با عنوان *تغییر ماهیت قدرت امریکایی* بیان کرد و سپس در سال ۲۰۰۴ مفهوم قدرت نرم را در کتاب *قدرت نرم: راه موفقیت در سیاست‌های جهانی* بسط داد. تهدید نرم از طرف دیگر ارتباط تنگاتنگی با «جنگ روانی» دارد.^۱ برای درک مفهوم «جنگ روانی» می‌توان به تعریف وزارت جنگ آمریکا اشاره کرد که در کتاب *در صحنه نبرد* در سال ۱۹۵۵ آورده شده است: «جنگ روانی استفاده برنامه‌ریزی شده از تبلیغات و سایر اعمالی است که قبل از هر چیز با هدف تأثیر بر نظرات، احساس‌ها، موانع و رفتار جوامع دشمن، بی‌طرف یا دوست و به شیوه‌ای خاص که برای دستیابی به اهداف جبهه خودی صورت می‌گیرد».^۲ در این تعریف، مفهوم جنگ روانی در دایره‌ای وسیع تعریف شده است و اعتقادش بر این است که این استراتژی، تمام جوانب امر تأثیرگذاری بر رفتار توده‌ای از انسان‌ها را در بر می‌گیرد (ح. اژدر، ۱۳۷۸).

با عنایت به آنچه گفته شد، تهدید نرم در عصر حاضر که عصر ارتباطات و رسانه است، نقش تعیین‌کننده‌ای در تخمین میزان تهدید پیدا می‌کند. با نگاهی به عملکرد جریان‌های سلفی به‌خوبی می‌توان رد پای تهدید نرم را در فعالیت‌های آنان مشاهده کرد.

۱-۲-۱. بررسی تهدیدات نرم (معطوف به موضوع)

برای بررسی تهدیدات نرم می‌توان از روش‌های مختلفی استفاده کرد. گاه ابزار به عنوان ملاک بررسی قرار می‌گیرد؛ به این معنا که ابزارهایی که برای تهدید نرم استفاده می‌شود، کدام‌اند و چه وزنی را به خود اختصاص می‌دهند؟ در این زمینه می‌توان از

۱. اصطلاح جنگ نرم نیز اشاره به چنین مقوله‌ای دارد.

۲. برای اطلاعات بیشتر ر.ک: صلاح نصر، جنگ روانی، ترجمه محمود حقیقت کاشانی،

سروش، ۱۳۸۷.

ابزارهایی از قبیل فضای سایبری، شبکه‌های ماهواره‌ای، مطبوعات، منشورات، محصولات هنری مانند فیلم، کلیپ نام برد.

تهدیدات نرم را در روشی دیگر می‌توان موضوع‌بندی کرد و بر اساس موضوع به بررسی آن پرداخت که در این تقسیم مواردی از قبیل تهدیدات نرم مذهبی، اجتماعی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی درخور توجه است. در این تحقیق نیم‌نگاهی به تهدیدات نرم معطوف به موضوع مد نظر بوده است:

۱-۱-۲-۱. مذهبی: شاید بتوان یکی از مهم‌ترین راهکارهای سلفیه در حوزه تهدیدات نرم را فعالیت در حوزه مذهب و طرح قرائت‌های منحرفانه از مفاهیم و آموزه‌های دینی شمرد؛ به عبارت دیگر مهم‌ترین ابزاری که سلفیه برای ایجاد آشوب مذهبی به کار می‌گیرد، القای شبهاتی است که ریشه در عقاید سلفیه دارد. در این مسیر نیز شبکه‌های ماهواره‌ای، سایت‌های اینترنتی، مطبوعات و ... مددکار سلفیه‌اند. از آنجاکه تأثیرات مذهبی، تأثیراتی عمیق و ماندگار در شخصیت فرد بر جای می‌گذارد، این تهدید شاید از سایر موارد مهم‌تر باشد. سلفیه با روش‌های مختلف، بسیاری از عقاید مسلمانان همانند توسل، زیارت، بنای بر قبور، مولدالنبی، تبرک و ... را مترادف شرک می‌شمارد و با بهره‌برداری نادرست از آیات و روایات، ذهن و فکر عامه مسلمانان به‌ویژه توده‌های کم‌سواد و عوام را منحرف می‌سازد. در این میان، کاربرد بسیار واژه‌هایی مانند شرک، بدعت و کفر و جهاد مخاطبان را به سوی عقاید سلفی جلب می‌کند. جذابیت قالب‌های استفاده از این مفاهیم و همچنین استدلال‌های عامه‌پسند بر گستره این تهدید می‌افزاید.

آنچه این گفته را تأیید می‌کند، این واقعیت است که بسیاری از افرادی که در غرب به اسلام می‌گروند، (نومسلمانان) جذب جریان‌های سلفی می‌شوند و دلیل بر این ادعا حضور اروپاییان در سوریه و عراق در صف تکفیری‌هاست.^۱

مخاطبان این تبلیغات نیز بیشتر جوانان‌اند که کانون هیجانات و احساسات و انرژی‌های انباشته شده و خسته از نگاه تحقیرآمیز غرب و علاقه‌مند به ایجاد تحول می‌باشند. با نگاهی به طیف اعضای حاضر در جریان‌های تکفیری سوریه، الجزایر، تونس،

۱. محمدعلی فارسی در فیلم «ابرها در راه‌اند» به گوشه‌ای از وضعیت سلفیان اروپایی اشاره کرده است. این فیلم توسط حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی در سال ۹۳ ساخته شده است.

مصر، پاکستان و عراق به خوبی این نکته اثبات پذیر است.

۱-۲-۱-۲. سیاسی: در حوزه سیاسی، جریان سلفیه در پی ایجاد خلافت سنتی است؛ خلافتی که قدرت آن بسیط، نامحدود، غیرپاسخگو، بدون مرز جغرافیایی و مقدس است. دو نمونه خارجی از این نوع نگاه به خلافت را تا کنون شاهد بوده‌ایم؛ نمونه اول آن طالبان و ملا عمر و نمونه دوم آن داعش و ابوبکر بغدادی است. همچنین در گوشه و کنار دنیا مانند نیجریه نیز بوکو حرام ادعای تشکیل خلافت کرده‌اند یا برخی از جریان‌های سلفی مانند طالبان پاکستان بنا بر برخی از اخبار با خلافت داعش بیعت کرده‌اند. به عبارت دیگر جریان‌های سلفی تماماً با تبلیغ می‌کوشند اندیشه احیای خلافت را در میان جوامع اهل سنت زنده کنند و با توجه به پیشینه اهل سنت در مدل خلافت، این اندیشه توانسته است نگاه‌های بسیاری را به سوی خود جلب کند. به گفته غسان شریل، *دبیر الحیة داعش* در حال تبدیل مرزهای جغرافیایی به مرزهای عقیدتی است؛ به همین سبب نیز بخشی از مرزهای سوریه و عراق و لبنان توسط آنها برچیده شده است و نشان دهنده نگاه آنها به مرزهای عقیدتی به جای مرزهای جغرافیایی است (*غسان شریل*، ۹۳/۵/۱۸).

آنچه زمینه را برای چنین رویکردی فراهم می‌کند، تبلیغات بسیار آنان در احیای خلافت است. اخیراً از سوی داعش کتابی با عنوان *الدولة الإسلامية فی العراق و الشام*، *مشروع خلافة الموعود*^۱ منتشر شد که نشان تلاش آنان برای نظریه‌پردازی در این حوزه است. همچنین در نشریه‌ای با عنوان *دابق* که تا کنون دو شماره از آن منتشر شده است، تلاش بسیاری برای تبیین مشروعیت احیای خلافت اسلامی صورت گرفته است.

۱-۲-۱-۳. رسانه: با آنکه تصور می‌شود سلفیه با توجه به عقایدشان به بهره‌برداری از رسانه‌ها و امکانات ارتباطی برخورد سردی داشته باشند، بیشترین استفاده از فضای سایبری و شبکه‌های ماهواره‌ای را دارند. محورهایی که مورد توجه سلفیه در فعالیت‌های رسانه‌ای است، انعکاس موفقیت‌ها و کامیابی‌ها در جهان اسلام است؛ آنان با بزرگنمایی

۱. ابی‌نسیبه المقدسی، *الدولة الإسلامية فی العراق و الشام*، فرسان البلاغ للإعلام قسم الدعوة و

فعالیت‌ها و عملکرد خود می‌کوشند افکار عمومی را به سوی خود جلب کنند. محور دیگری که به شدت مد توجه رسانه‌های سلفی است، ایجاد رعب و وحشت در دل دشمنان است. آنان با ترویج خشونت عریان و طرح مصادیق آن در فضای مجازی و شبکه‌های ماهواره‌ای عملاً می‌کوشند دشمن را به زانو درآورند. امروز نیز کلیپ‌ها، عکس‌هایی که در شبکه‌های اجتماعی و فضای سایبری ترویج می‌شود، به‌خوبی چنین رویکردی را می‌نماید. متأسفانه تا حدودی در این حوزه موفق بوده‌اند.

اما علی‌رغم آثار اسفباری که چنین عملکردی برای اسلام و مسلمین و دامن‌زدن به اسلام‌هراسی داشته است، ماهیت و ذات جریان‌های سلفی تکفیری را نشان داده است. خشونت عریان، کشتارهای وحشتناک و جنایت‌هایی که این گروه‌ها در حق شیعه و سنی روا داشته‌اند، نفرت و انزجار عموم مسلمانان را برانگیخته است و در جهان نوعی اعتراض عمومی به افکار و اندیشه‌ها به‌ویژه اعمال آنان به وجود آمده است. با توجه به آنچه گفته شد، تهدید سلفیه و جریان‌های سلفیه با استفاده از مدل تهدید سخت و تهدید نرم بسیار زیاد است و باید این تهدید را جدی گرفت و راهکارهای مناسب برای آن اندیشید.

۲. زمان

یکی از متغیرهای مهمی که در تعریف بحران نقش اساسی ایفا می‌کند، مدت‌زمانی است که برای مقابله با تهدید وجود دارد؛ به عبارت دیگر هرچه زمان موسّع‌تر باشد، از شدت بحران کاسته می‌شود و حتی بحران به غیر بحران تبدیل می‌شود. به همین سبب، زمان نقش اساسی در ایجاد بحران دارد. هرچه زمان کوتاه‌تری برای اقدام علیه تهدید در اختیار باشد، ابعاد بحران گسترده‌تر و خطر آن جدی‌تر می‌شود.

برای فهم وضعیت از نظر زمان، نگاهی به سیر تحولاتی که در چند ساله اخیر رخ داده است، به‌خوبی سرعت حوادث و گاه پیش‌بینی ناپذیر بودن آنها را نشان می‌دهد. آن‌چنان در این شرایط، دولت‌های کشورهای تونس، مصر، لیبی و یمن سرنگون شدند که تمامی کارشناسان این حوزه متحیر شدند. همچنین تحولات پس از این دولت‌ها نیز با سرعت زیادی اتفاق افتاد که تبیین سیر توالی این حوادث خود فرصت دیگری می‌طلبد؛ از سوی دیگر فعالیت‌های سلفیان در کشورهای مختلف اسلامی نیز هماهنگ با این تحولات رقم

خورد. در مصر، اخوان المسلمین به قدرت رسید و احزاب سلفی النور، الفضیله و الاصله از فرصت استفاده کردند. در تونس، به سرعت حزب النهضه فعالیت خود را آغاز کرد و متعاقب آن حزب سلفی انصار الشریعه، رویکرد افراطی و خشونت پیش گرفتند و در شمال تونس علیه نیروهای ارتش صف‌آرایی کردند. در یمن، خاندان الاحمر علیه حوثی‌ها اعلام جهاد کردند و به کشتار زیدی‌ها پرداختند که با مجاهدت‌های زیدی‌ها و حوثی‌ها، شرایط دگرگون شد. توسعه و گسترش جریان سلفی تکفیری در منطقه خاورمیانه را نمی‌توان باور کرد. داعش در مدتی کوتاه توانست سه استان عراق را در کمال ناباوری اشغال کند و تا نزدیکی‌های بغداد پیش آید.

چنین تحولاتی نشان این واقعیت است که جریان سلفی اکنون به خطری بالفعل تبدیل شده است و هرگز نباید به آن به عنوان خطری بالقوه نگریست. از نظر امنیت ملی، در افغانستان، پاکستان و عراق و حتی در داخل کشور در مناطق اهل سنت، جریان‌های سلفی علیه ج.ا.ا. صف‌آرایی کرده‌اند.

۳. آگاهی

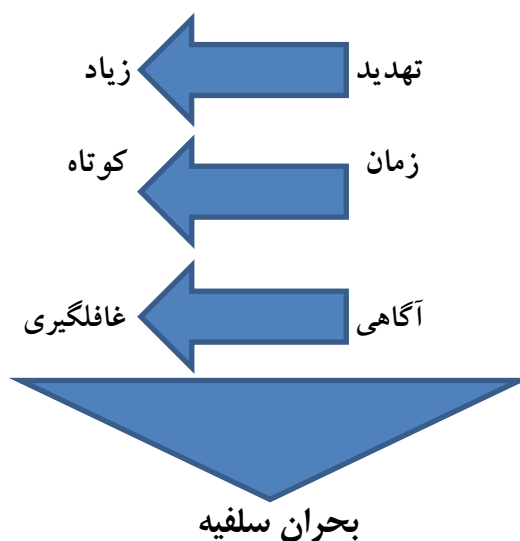
آگاهی نیز همانند عامل تهدید و زمان، عامل تعیین‌کننده‌ای در تخمین میزان خطر است. آگاهی در مکعب بحران هرمن دارای درجات مختلفی است که مهم‌ترین آنها، غافلگیری و قابل‌پیش‌بینی بودن است. گاه تحولات جامعه و رویدادها به‌گونه‌ای‌اند که می‌توان آنها را پیش‌بینی کرد و به همین سبب می‌توان برای کنترل یا هدایت آنها برنامه‌ریزی کرد. طبق شواهد موجود، عنصر غافلگیری بر سلفیه حاکم است؛ به این معنا که نمی‌توان پدیده سلفی‌گری و تحولات آن را دقیقاً پیش‌بینی کرد. این امر نیز به سبب سیالیت، وجود جریان‌های متعدد، حامیان مختلف با انگیزه‌های گوناگون، سیالیت بیداری اسلامی و تحولات کشورهای اسلامی و... می‌باشد. چنین متغیرهایی سبب شده است پیش‌بینی تحولات دشوار باشد و نیاز به برنامه‌ای دقیق داشته باشد.

نتیجه

به علت سیطره ادبیات احساسی و هیجانی و تسلط جنبه‌های روانی بر جنبه‌های علمی، نگاهی علمی و روشمند به پدیده سلفیه نشده است؛ درحالی‌که سلفیه جهان اسلام

را در شرایط وخیم و بحرانی قرار داده است. بر اساس مکعب بحران پدیده سلفیه با سه عنصر تهدید، آگاهی و زمان قابل بررسی است. با استفاده از ادبیات تهدید نرم و سخت می‌توان به این نتیجه رسید که سلفیه در حوزه قدرت سخت و نرم، میزان تهدید را به شرایط بحران نزدیک کرده است. بهره‌برداری از قدرت نظامی، گسترش جغرافیایی، کشتارها و ویرانی‌هایی که امروزه توسط جریان سلفیه تکفیری انجام می‌شود، همه نمونه‌های قدرت سخت‌اند. در حوزه قدرت نرم نیز جریان سلفیه تکفیری کوشیده است بر عقاید، سیاست و فرهنگ جهان اسلام تأثیر بگذارد و رشد و توسعه اندیشه‌ها و الگوپردازی‌های طیف‌های مختلف جهان اسلام از روش‌های سلفیه، شاهدهی بر گسترش قدرت نرم سلفیه در جهان اسلام است. با توجه به عنصر آگاهی، روند تحولات جهان اسلام از جمله تحولات سوریه، عراق، لیبی، تونس و مصر به‌خوبی نشان می‌دهد که سلفیه در حوزه سیاسی، نظامی، اعتقادی و فرهنگی آن‌چنان سیال است که قدرت برنامه‌ریزی‌های کلان‌مدت را کاهش می‌دهد؛ همچنین سرعت توالی تحولات به اندازه‌ای است که شرایط غافلگیری را برای جهان اسلام پدید آورده است. از نظر زمان نیز، توالی اتفاقات، نضج و گسترش اندیشه‌های سلفی و گروه‌های تکفیری جهان اسلام را با فشار زمانی روبرو کرده است؛ به‌گونه‌ای که باید به‌سرعت دربارهٔ وضعیت موجود تصمیم‌گیری کرد و زمان را از دست نداد. با توجه به آنچه گفته شد، وضعیت سلفیه را در جهان اسلام می‌توان این‌گونه ترسیم کرد:

کتابنامه

- اژدر، ح، *جنگ روانی به مدد رسانه*، تهران، ۱۳۷۸.
- الگار، حامد، و *هایگری*، ترجمه احمد نمایی، انتشارات بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۹۳.
- انصاری، حسن، «امت»، *دانشنامه بزرگ اسلامی*، ج ۱۰، ص ۳۹۳۱.
- برژینسکی، زیگنیو، *در جستجوی امنیت ملی*، ترجمه ابراهیم خلیلی، تهران: نشر سفیر، ۱۳۶۹.
- بوزان، باری، *مردم، دولت‌ها و هراس*، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۸.
- جمعی از نویسندگان، *مفهوم‌شناسی تهدید سخت، نیمه‌سخت و نرم، مطالعات بسیج*، ش ۳۹، ۱۳۸۷.
- حسینی، سیدحسین، «بحران چیست و چگونه تعریف می‌شود»، *فصلنامه امنیت*، ش ۱ و ۲، ۱۳۸۵.
- سلمان خاکسار، عبدالحمید، *حکومت، فرد و امنیت*، دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۸۹.
- عبدالسلام فرج، محمد، *الجهاد الفریضة الغائبه*، مصر: ۱۹۸۱.
- علیزاده موسوی، سلفی‌گری و وهابیت، ج ۲ (مبانی اعتقادی)، چ ۷، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۳.
- _____، *سیدمهدی، سلفی‌گری و وهابیت*، ج ۱ (تبارشناسی)، چ ۷، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۳.
- غسان شریل، «نقشه داعش از عراق تا لبنان»، *الحیاء*، ترجمه سید علی موسوی خلخالی، ۹۳/۵/۱۸.
- المقدسی، ابی‌نسیبه، *الدولة الاسلامیة فی العراق والشام*، فرسان البلاغ للاعلام قسم الدعوة و البلاغ، ۲۰۱۳.
- نصر، صلاح، *جنگ روانی*، ترجمه محمود حقیقت‌کاشانی، تهران: سروش، ۱۳۸۷.
- هرسیچ، حسین، *رئوف رحیمی*، «تجزیه و تحلیل جنبش وال استریت بر اساس نظریه هابرماس» *جستارهای سیاسی معاصر*، ش ۴۵، ۱۳۹۲.

-
- Hermann, Cf, "Cricsis in foreign policy: Asimulation analysis", *Indiana polis:Bobbs Merirril*, 1979.
  - Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, 2009, US.
  - Roberts, Jonathan, *Decision making During International crisis*, London: The Macmillan Press, 1988.

سال هفدهم / شماره شصت و هشتم / زمستان ۹۳